

הגדרת הגיע לחינוך א

א. מאיזה גיל האב מצווה לחנך את הבן למצוות? האם יש גיל מסוים קבוע לכל המצוות ולכל הקטנים או שמא אין גיל שכזה וכל מצוה לפי עניינה, בהתאם לגיל שבו הקטן יכול לקיימה? נפתח את לימודנו בהתבוננות ראשונית בדברי רבותינו התנאים והאמוראים, תוך ניסיון למצוא בדבריהם תשובה לשאלתנו. נלך תחילה למשנה בסוכה, משנה שעוסקת בחובה לחנך את הבן לשיבה בסוכה (ב, ח):

נשים ועבדים וקטנים פטורים מן הסוכה קטן שאינו צריך לאמו חייב בסוכה מעשה וילדה כלתו של שמאי הזקן ופיהת את המעזיבה וסיכך על גבי המטה בשביל קטן.

הגמ' מפרשת מתי הקטן נחשב כקטן שאינו צריך לאמו שחייב בסוכה (סוכה כח):

היכי דמי קטן שאינו צריך לאמו? - אמרי דבי רבי ינאי: כל שנפנה ואין אמו מקנחתו, רבי [שמעון בן לקיש] אומר: כל שנעור משנתו ואינו קורא אמא - גדולים נמי קרו! (אמא כאשר הם מתעוררים, וכי גם הם נחשבים כקטנים שצריכים לאמם?) - אלא כל שנעור ואינו קורא אמא אמא (גדולים קוראים פעם אחת ומפסיקים, בעוד שקטן שצריך לאימו אינו מפסיק לקרוא עד שאמו נענית לקריאתו).

נסה למצוא בדברי המשנה תשובה לשאלה האם לכל מצוה גיל חינוך משלה בהתאם ליכולת הקטן לקיימה. חשוב על הקשר בין הגדר שנקבע למצוות הישיבה בסוכה.

נראה שהגדרת גיל חינוך נקבעה בהתאם ליכולת הקטן לקיים את המצוה: קטן שצריך לאמו אינו יכול לקיים את מצוות השינה בסוכה, שכן האם שפטורה מן הסוכה לא ישנה בה והוא צריך לישון ליד אמו. לעומתו, קטן שאינו צריך לאמו יכול לישון ללא אמו כך שביכולתו לקיים את המצוה. אם זוהי אכן הסיבה, אז המשנה עונה תשובה ברורה: אין גיל חינוך אחיד שנכון לכל המצוות, אלא לכל מצוה זמן משלה, זמן שנקבע בהתאמה מדויקת ככל שאפשר ליכולת הקטן לקיימה. זאת ועוד, אין די ביכולתו של הקטן לקיים חלק מן המצוה, וקטן חייב במצוה רק כאשר ביכולתו לקיים את כולה. לכן חיובו מותנה ביכולת לישון בסוכה, למרות שביכולתו לקיים את מצוות האכילה בסוכה עוד לפני כן.

נישאר בחג הסוכות ונלך למשנה שעוסקת בחיוב קטן בארבעת המינים (ג, טו):
קטן היודע לנענע חייב בלולב.

מה תשיב המשנה?

אותה תשובה: האב חייב לחנך את הבן לקיום המצוה משעה שביכולתו לקיימה, כל מצוה לפי עניינה.

כך עולה גם מהברייתא שמובאת בגמ' (סוכה מב):

תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע.

האמירה ברורה וחדה: האב מצווה לחנך את הבן לקיום המצוה משעה שאותו קטן יכול לקיימה. כך עולה גם ממשנת חגיגה, משנה שעוסקת בחובת החינוך לעלייה לרגל (א, א):

הכל חייבין בראייה, חוץ מחרש, שוטה, וקטן... איזהו קטן - כל שאינו יכול לרכוב על כתפיו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, דברי בית שמאי. ובית הלל אומרים: כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, שנאמר שלש רגלים.

החיוב מותנה ביכולתו לעלות לרגל. משנה וסוגיה נוספת, אחרונה לפני שנמשיך, עוסקת בחובת החינוך לתענית (יומא פב):

משנה. התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים, אבל מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתים, בשביל שיהיו רגילין במצות.

גמרא. השתא בפני שתיים מחנכין להו, בפני שנה מבעיא? (אם מחנכים אותם שנתיים לפני הגעתם לגיל מצוות אז כלול בזה שמחנכים אותם גם שנה לפני ולמה צריך לומר זאת?)... ורב נחמן אמר: בן תשע (אם הוא בריא) בן עשר (אם הוא פחות בריא, זוהי התשובה לשאלה: שנתיים לפני אם הוא בריא וחזק, שנה לפני אם הוא פחות) מחנכין אותן לשעות (לאכול שעה אחרי שהם רגילים לאכול בדרך כלל) בן אחת עשרה (אם הוא בריא) בן שתיים עשרה (אם הוא פחות בריא) - משלימין מדרבנן (צמים את כל היום).

סכם את חובת החינוך לתענית, את שני השלבים השונים. מדוע נקבעו גילאים אלו דווקא?

נראה שגם גדרי החינוך לתענית עוצבו בהתאם ליכולת הקטן לקיים את המצוה. בגילאי תשע-עשר, בהתאם לחוסנו, עליו לצום שעה-שעתיים, ובהמשך, בהגיעו לגילאי אחת עשרה-שתים עשרה, כאשר הוא חסון יותר, עליו לצום כל היום.

ב. המשניות שפגשנו ענו אפוא תשובה ברורה: אין גיל אחיד שממנו ואילך חלה החובה. החובה חלה משעה שהקטן יכול לקיים את המצוה, כל מצווה לפי עניינה, כל קטן לפי עניינו. מפתיעים וקשים אם כן דברי רש"י ונלמד תחילה את הסוגיה. הגמ' בברכות עוסקת בפירוש משנה שבה נגענו בדפים הקודמים, במחלוקת רבי יהודה וחכמים בשאלת יכולת קטן לקרוא במגילה ולהוציא אחרים ידי חובה (ברכות טו):

תנן התם: הכל כשרים לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, ורבי יהודה מכשיר בקטן... ודילמא כולה רבי יהודה היא, ותרי גווני קטן, וחסורי מחסרא והכי קתני: הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, במה דברים אמורים - בקטן שלא הגיע לחנוך, אבל קטן שהגיע לחנוך - אפילו לכתחלה כשר, דברי רבי יהודה, שרבי יהודה מכשיר בקטן.

נתעלם כרגע מהסיבות שהניעו את הגמ' לפרש כך את המשנה, ונתמקד בפירושו של רש"י (שם): במה דברים אמורים - דקטן לכתחלה לא - בקטן שלא הגיע לחנוך, אבל הגיע לחנוך - אפילו לכתחלה שרי, הגיע לחנוך מצות, כגון בן תשע וכן עשר, כדאמרינן ביומא פרק בתרא (לגבי תענית).

מהו גיל החינוך למצוות מגילה לפי רש"י? מניין הוא לומד זאת? דבריו מובנים לך?

לדברי רש"י גיל חינוך הוא גיל קבוע, בן תשע וכן עשר. רש"י מפנה אותנו לגמ' ביומא שמזכירה את הגיל הזה, כפי שראינו, בהקשר של חובת חינוך לתענית, חובת הקטן לצום 'שעות'. אולם הדברים קשים לכאורה: גיל זה

נקבע בחובת החינוך לתענית והוא מושפע משיקולים שקשורים בבריאות הילד, בחוסנו, ביכולתו לצום מעט. מדוע שנלמד את גיל חינוך דווקא משם, מתענית, ולא מכל המשניות שלמדנו, משניות שעולה מהם שאין גיל אחיד ושהכל תלוי ביכולת הקטן לקיים את המצוה?

נמשיך לסוגיה נוספת שבה אומר רש"י דברים דומים, סוגיה שעוסקת בגיל חינוך בשופר (ערכין ב):

הכל חייבין בתקיעת שופר לאיתווי מאי? לאיתווי קטן שהגיע לחינוך.

רש"י מפרש (שם):

שהגיע לחינוך - פלוגתא היא בפרק בתרא דיומא (דף פב) חד אמר כבר [שמונה] כבר [תשע] וחד אמר כבר תשע כבר עשר שמחנכין אותו לשעות.

גם שם מפנה אותנו רש"י אל גיל החינוך לתענית, ולא כותב שאין גיל אחיד לכל המצוות ושלכל מצוה גיל חינוך משלה, בהתאם ליכולת הקטן לקיימה. ואכן **התוספות** חולקים (ערכין ב):

שהגיע לחינוך - פלוגתא היא בפרק ח' דיומא (דף פב)... וי"א כבר תשע כבר עשר שמחנכין אותו למצות לשון הקונטרס. ולא נהירא דהתם בחינוך קטן להתענות איירי אבל בשאר מצות כל אחד ואחד לפי דרכו כדאשכחן לעיל גבי לולב וסוכה ותפלין.

ובמסכת סוכה (כח):

והשתא הגיע לחינוך דאמרינן בכל דוכתא אין כולן שוים אלא כל אחד לפי עניינו דהכא אמרי' באין צריך לאמו וגבי חגיגה שיכול לעלות ובסוף לולב הגזול (לקמן דף מב.) גבי לולב בידוע לנענע וגבי ציצית בידוע להתעטף וגבי תורה בידוע לדבר.

התוספות טוענים: כל המקורות שעוסקים בגיל חינוך אומרים באופן ברור וחד שאין גיל אחיד, אלא 'גיל חינוך' הוא הגיל שבו הקטן יכול לקיים את המצוה - כל מצוה וגיל החינוך שלה, כל קטן וגיל החינוך שלו. מה ישיב רש"י? מדוע הוא כותב ביחס לתקיעת שופר וקריאת מגילה שגיל חינוך הוא גיל תשע-עשר, גיל שאותו הוא לומד מחובת החינוך לקיום מצוות תענית?

נסה להתמודד עם השאלה ולחשוב על הדברים.

ג. נלמד את התמודדותו של **הרב שאול ישראלי** (תורה שבעל פה כג, שלבים בחינוך למצוות, עמ' יט - כ):
 והנראה בזה, כי באשר לקריאת המגילה, מגוף הסוגיא שם דברי רש"י מוכרחים שהרי הגמ' מבחינה שם בין "לא הגיע לחינוך" שבזה נאמר במשנה שאינו כשר לקרות, לבין הגיע לחינוך שאז כשר גם הקטן. ואילו הייתה הכוונה של "הגיע לחינוך" כמו שמצינו בשאר המצוות - בלולב כשיודע לנענע, בציצית כשיודע להתעטף, וכל כיוצא בזה, כי אז היה לנו לומר שלענין מגילה "הגיע לחינוך" היינו שיודע לקרא המגילה כתיקונה, ומכאן שלא הגיע לחינוך, היינו שאינו יודע לקרוא כראוי. אך אם כן, יקשה שזו משנה שאינה צריכה שאם אינו יכול לקרא אינו כשר לקרא, שהרי אין זו קריאה כלל. ומוכרח לומר בכוונת המשנה שפוסלת (כאשר לא הגיע לגיל חינוך) גם כשיודע לקרוא כתיקונה, ומכל מקום הוא בגדר לא הגיע לחינוך, ושעל כן אינו כשר לקרא. ומכאן שהגיע לחינוך הוא כשהקטן הוא למעלה מזה. אך אם כן מהו הגיל הזה שעליו נאמר כאן "הגיע לחינוך"? שהרי לא נתפרש כאן כלום. אף נעלם מאיתנו לכאורה, משום מה באמת שונה הוא הגיע לחינוך האמור בזה, מאשר בשאר מצוות. זהו שהכריח את רש"י לומר

שהגמרא הסמיכה כאן על הגיל המתקדם יותר של הגיע לחינוך שמצאנוהו במקום אחד ויחידי, והוא בענין תענית יוהכ"פ.

מהו הקושי בלפרש את 'גיל חינוך' שמוזכר במגילה בהתאם לדרך הרגילה שבה הוא מתפרש בדרך כלל, הגיל שבו הקטן יודע לקיים את המצוה?

המשנה, לפי גרסת הגמ', מחלקת בין קטן שלא הגיע לחינוך שפסול לקרוא מגילה ובין קטן שהגיע לחינוך שכשר לקרוא מגילה. המשנה מלמדת אפוא שקטן שלא הגיע לגיל חינוך פסול לקריאת מגילה. והנה, אם כוונת המושג 'קטן שהגיע לחינוך' היא גם כאן קטן שידע לקיים את המצוה ולקרוא את המגילה, אז קטן שלא הגיע לחינוך הוא קטן שלא יודע לקרוא. אך לא יתכן שלכך התכוונה המשנה, לומר שקטן שלא יודע לקרוא פסול לקרוא מגילה ולהוציא אחרים, שהרי הוא כלל לא יודע לקרוא ומה החידוש והצורך לומר שהוא לא יכול להוציא אחרים! ברור אפוא שיש לפרש את המושג 'הגיע לחינוך' בהקשר זה אחרת, לא כידוע לקיים את המצוה.

ממשיך הרב ישראלי (שם):

ומה שנקבע כאן גיל יותר מבוגר נראה שהוא מדיוק לשון המשנה "הכל כשרים לקרות המגילה", שלא נאמר הכל חייבים וכו' כדמצינו בשאר המקומות בנידון מעין זה, מזה מוכח שאין כאן הדיון על חיובו של הקטן במצוה זו, אלא על כשרותו, דהיינו להיותו ראוי לקריאה גם להוציא אחרים ידי חובתם... ומתבאר כאן בסוגיא, שאם כי לענין חיוב חינוך הקטן למצוות "הגיע לחינוך" הוא מאותה שעה שראוי הוא לבצע מעשה המצווה כתיקונו, מכל מקום קטן זה הוא עצמו בגדר "לא הגיע לחינוך" לענין להוציא אחרים, אעפ"י שחיובם גם הוא אינו אלא מדרבנן. מכאן מתבקשת מאליה המסקנא שקיימות שתי דרגות בהגיע לחינוך: א) דרגה נמוכה, וזה בזמן שהקטן יכול לבצע את מעשה המצוה, אבל אינו עוד מסוגל להבין את תוכן המצוה בתור עבודת השם וקיום מצוותו. ב) דרגה מתקדמת, בה הוא כבר מסוגל להבין גם את תוכן המעשה שהוא עושה. וזה כפי שלמדנו רש"י בפירושו המאיר הנ"ל, שזהו שמתקרב כבר לגיל הגדלות, שכשם שמתפתח מבחינה גופנית וראוי להתחנך לתענית, כן התקדמותו השכלית, שאז כבר מסוגל הוא גם להבנה שכלית של מעשה המצוה. ומכאן גם ההבדל לענין להוציא אחרים ידי חובה, כי זה תלוי במהות מצות החינוך של הקטן, אם היא רק מצות המחנך, או שחכמים הטילו גם על הקטן עצמו לקיים מצוות, כדי להתחנך עליהם לקראת גדלותו. שאם אין הקטן בגדר מצווה, ולו רק מדרבנן, ודאי שאינו יכול להוציא מי שמחויב במצוה מדרבנן. ורק אם הוא עצמו ייחשב כמחויב במצוה מדרבנן, הוא ששייך בו גם להוציא אחרים – דאתי דרבנן ומפיק דרבנן. ויוצא שבשלב הראשון של "הגיע לחינוך", המצוה כולה על המחנך, ואילו על הקטן עצמו עדיין לא יתכן להטיל עליו חיובים, ועל כן אינו יכול להוציא אחרים, אך בשלב השני, שהוא כבר תשע כבר עשר, שהקטן כבר הגיע לדרגת הבנה, ייחשב הגיע לחינוך שגם עליו עצמו הטילו חכמים המצוה, ובזה יכול הוא גם להוציא אחרים, כיון שהוא עצמו ייקרא בגדר "מצווה ועושה" מדרבנן.

מהו ההבדל לדבריו בין המושג 'גיל חינוך' שמוזכר בקריאת מגילה ותקיעת שופר ובין פירושו הרגיל של המושג?

לדבריו, רש"י הבין את המושג 'הגיע לחינוך' המוזכר בקריאת מגילה ותקיעת שופר בדרך שונה ממשמעותו הרגילה. בדרך כלל המושג עוסק בחיוב לחנך את הקטן, ופירושו הגיל שבו הקטן יודע לקיים את המצוה ועל האב לחנך את הבן לקיומה. אולם בסוגיות אלו, בקריאת מגילה ותקיעת שופר, המושג עוסק ביכולת הקטן להוציא אחרים. יכולת זו קיימת לדעת רש"י רק בקטן בן תשע-עשר ולא משעה שהוא יודע לקיים את המצוה. מדוע רק אז הקטן יכול להוציא אחרים? משום שרק בגיל זה חכמים חייבו את הקטן בעצמו ולא רק את אביו. זהו 'גיל חינוך' שאליו הוא הגיע, הגיל שבו חכמים חייבו אותו בעצמו, דבר המגדיר אותו כ'בר חיובא' ומאפשר לו להוציא אחרים. רש"י מסכים עם תוספות שבדרך כלל 'הגיע לחינוך' זהו הגיל שבו הקטן יודע לקיים את המצוה, גיל שבו על האב לחנך את הבן לקיום המצוה. המושג 'הגיע לחינוך' שנאמר במצוות קריאת מגילה ותקיעת שופר עוסק בשאלה אחרת, ברובד אחר: ביכולתו של הקטן להוציא אחרים, יכולת התלויה בכך שחכמים חייבו גם אותו ולא רק את אביו, דבר הקורה רק בגיל תשע-עשר.

התבונן שוב בדרכו של הרב ישראל. מה אתה חושב? היית רוצה ללכת בה?

דרכו של הרב ישראלי קשה לכאורה: המושג 'הגיע לחינוך' מוזכר בסוגיות שעוסקות בחיוב הקטן לעלות לרגל, בחיוב הקטן לשבת בסוכה ועוד. תמיד באותה משמעות פשוטה: הגיע לגיל שבו הוא חייב במצוה. קשה מאוד לפרשו באופן שונה, פעם כעוסק בחיוב הקטן במצוה ופעם כעוסק ביכולת הקטן להוציא אחרים! בדרך כלל לא נרצה לפרש מושג אחד בצורה שאינה אחידה. זאת ועוד, התבוננות נוספת בסוגיית ערכין, מעט יותר במלואה, מבלטיה את הקושי שבדברי הרב ישראלי. הגמ' שם עוסקת בחיובים רבים ומשתמשת באותו המושג, 'הגיע לחינוך', ביחס לכולם; בחיוב הקטן לשבת בסוכה, לעלות לרגל, לטול ארבעת המינים, בתקיעת שופר, ועוד. כיצד יתכן שבאותה סוגיה ממש תשתמש הגמ' במושג 'הגיע לחינוך' בדרך כלל באותה משמעות, בחיוב הקטן עצמו, ופתאום בסוף, ביחס לתקיעת שופר, במשמעות שונה, ביכולתו להוציא אחרים? איך נסביר אפוא את דברי רש"י? ננסה כך: ברוב המצוות רבותינו התנאים לימדו שקטן 'הגיע לחינוך' כאשר הוא יודע לקיים את המצוה, יודע לנענע, להתעטף. יתכן שרש"י סובר שבקריאת מגילה ותקיעת שופר המצוה היא לשמוע. דבר שלא מאפשר את ההליכה במסלול הרגיל: כל תינוק יכול לשמוע, וכי שייך לחנך תינוקות? לכן רבותינו התנאים והאמוראים הסתפקו דווקא במצוות אלו באמירה כללית, 'הגיע לחינוך', ולא פירטו מה היא אומרת. רש"י ניצב בפני שאלה: מה נעשה כאשר הדרך הרגילה חסומה? כיצד נדע מהו הגיל שבו הקטן נחשב ל'הגיע לחינוך'? משיב רש"י: נלמד מהמקום היחיד שבו הוזכר בפירוש גיל מסוים, מתענית לשעות. נלמד משם שגיל חינוך במצוות בהם אי אפשר ללכת אחר הנתיב הרגיל, נתיב היכולת לקיים, נתיב שכאמור יוביל כאן לתוצאה לא סבירה, הוא תשע-עשר, בהתאם לסוגיה ביומא, הסוגיה היחידה שמזכירה בפירוש גיל מסוים.